

ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ЎЗБЕК УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ОНА ТИЛИ МАШҒУЛОТЛАРИНИ СИФАТЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ХУСУСИДА

Шахло НАРАЛИЕВА

доцент

Жанубий Қозоғистон давлат
педагогика университети
Чимкент, Қозоғистон

Аннотация

Мақолада Жанубий Қозоғистондаги ўзбек умумтаълим мактабларида ўзбек тили дарсларини сифатли ташкил этиш масалалари тадқиқ қилинади.

Таянч сўзлар: тил таълими, ижодий тафаккур, кўникма, малака, лойиха, билимлар тизими.

О КАЧЕСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ РОДНОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ В КАЗАХСТАНЕ

Шахло НАРАЛИЕВА

Доцент

Южно-Казахстанского государственного
педагогического университета
Чимкент, Казахстан

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы качественной организации уроков узбекского языка в узбекских общеобразовательных школах Южного Казахстана.

Ключевые слова: языковое образование, творческое мышление, навыки, умения, проект, система знаний.

Болалар ўз она тилини, одатда, табиий ижтимоий шароитда шу тилда сўзлашувчи оила аъзолари, маҳалла, бир тилли жамоатчилик орасида ўрганиб борадилар. Йиллар ўтгани сайин она тили инсон учун нафақат ахборот етказиш ва ахборот қабул қилиш воситаси, балки унинг миллий ўзлигини шакллантирувчи бирламчи омилга айланиб бораверади. Дарҳақиқат, она тили киши тафаккурини шакллантирувчи, инсонни инсон сифатида ривожлантириб боровчи, унинг маънавий камолоти, комиллигини таъминлаб берадиган асосий манба ҳисобланиши ҳеч биримиз учун сир эмас. Шунинг учун ҳам дунё тамаддунида ўзини, ўзлигини таниган ҳар бир халқ, ҳар бир миллат, аввало, ўз она тили қадрини юксалтиришга, унинг таълими

самарадорлигини оширишга ҳаракат қилади. Зеро, XX асрнинг маърифатпарвар алломаси Алихонтўра Соғуний ёзганидек: “Қайси бир миллатнинг она тили ўз ҳожатини ўтаёлмай, бошқа ёт тиллар олдида мағлубиятга учраб тиз букар экан, ундай миллат кўп узоқламаёқ инсоний ҳуқуқларидан ажраган ҳолда ҳаёт дафтари устига инқироз қалами чекилиши шубҳасиздир. Ундай миллатлар ёлғизгина Ватанларидан эмас, балки бутун борлиғи билан тарих юзидан йўқолишга мажбур бўладилар” [5].

Демак, инсоннинг ўз она тилига эътиборсиз қараши уни истеъмолдан чиқиб кетишига, бу эса кишининг миллий ҳиссиётларидан мосуво бўлишига, миллий туйғудан айрилмоқ эса манқуртликка олиб келади. Шундай экан, инсон қаердаки яшамасин, бошланғич ва ўрта умумий таълимни имкони етгунича ўз она тилида олгани маъқул. Ўзбекистон Республикасида таълим саккиз тилда олиб борилиши [7] мамлакатда бошқа миллат вакилларининг ўз тилларида таълим олишлари учун шароит яратилганлигининг ёрқин исботидир.

Маълумки, қардош давлатларда бошқа миллатлар қаторида ўзбеклар жуда кўпчиликини ташкил қилади. Расмий маълумотларга кўра, Тожикистонда 1,2 миллион, Қирғизистонда 964 минг, Туркманистонда 500 минг, Қозоғистонда 511 минг, Афғонистонда 3 миллион (балки, бундан ҳам кўпдир) ўзбек яшар экан [1]. Шу ўринда Қозоғистоннинг айнан жанубий ҳудудида истиқомат қилувчи ўзбек фарзандлари учун 137 та умумий ўрта таълим муассасалари мавжудлигини таъкидлаб ўтиш жоиздир.

Айтиш зарурки, ўзбек ва қозоқ тиллари орасидаги бир тил оиласига мансублик, ҳудудий чегара нуқтаи назаридан Ўзбекистон ва Қозоғистон Республикалари ўртасидаги кўни-қўшничилик; қондошлик ришталари, ижтимоий турмуш тарзининг яқинлиги, ўзбек тили, адабиёти, санъати, маданиятининг қозоқ тили, қозоқ адабиёти, қозоқ санъати ва маданиятининг ўзбекларга таъсири умумтуркий маънавиятнинг ўзига хос қирраларидан бири ҳисобланади, десак муболаға бўлмайди.

Дунёда таълим олувчиларнинг, жумладан, мактаб ўқувчиларининг сифатли ўқитилиши, уларнинг интеллектуал қобилиятлари, ижодий тафаккурлари, креатив фикрлашларини шакллантириш ва такомиллаштириш мамлакатларнинг барқарор ривожланишини таъминловчи шартлардан бири сифатида тан олинди [8]. Зеро, она тили дарсларида ўқувчиларнинг луғат хазинасини бойитиш, бу борада таълимнинг самарадорлиги юқори бўлган методларини такомиллаштириш, таълимнинг дидактик таъминотини бойитиш, ўқитиш жараёнида замонавий талабларга жавоб берадиган инновацион шакл, метод ва воситалардан фойдаланиш, шунингдек, уларни амалиётга татбиқ этиш бўйича тадқиқотлар олиб борилиши ҳам бежиз эмас. Ҳозирги замон методикасининг ижодий фаолиятни кучайтиришга йўналтирилган ёндашувида ҳам бунга алоҳида диққат қаратилмоқда.

Барча замонларда ҳам таълимнинг мақсадини белгилаш давлат сиёсатининг устувор соҳаси ҳисобланган. Таълимнинг мақсади жамият амалий фаолиятининг аввалдан фикран ўйланган натижаси бўлиб, таълимнинг умумий мақсади жамиятнинг мактаб олдига қўйган ижтимоий буюртмасига кўра белгиланади. Таълим мақсади ўқув-билув жараёни, унинг моҳияти, мазмуни, усул ва воситалари, ўқитувчи-ўқувчи муносабатлари, бу тизимнинг самарадорлиги қандай шахс ёки мутахассисни шакллантиришини лойиҳалайди [2;146].

Олима Д.Юлдашеванинг илмий тадқиқотида она тили таълими мақсади диалектик категориялар асосида умумий ҳамда хусусий мақсадларга ажратилади ҳамда она тили таълимининг умумий мақсади замон ва маконлар ёки ҳукмрон мафкуралар билан бевосита боғлиқ бўлмайди. У барча замонларда ҳам таълим олувчига хат-савод ўргатилишини, фикрини ёзма/оғзаки шаклларда баён этиш малака ва кўникмаларини ҳосил қилишни назарда тутди. Таълим она тилида амалга оширилганда бу мақсад, албатта, воқеланади. Она тили таълимининг хусусий мақсади ижтимоий тараққиёт билан узвий боғланишда босқичлилиқ ва давомийликда – кейинги мақсад олдингисини ўз ичига олган ҳолда тадрижий равишда ўсиб боради.

Маълумки, таълимнинг умумий мақсади таълим турлари ва босқичлари мақсади билан, улар эса ҳар бир муайян дарс мақсади, шунингдек, мақсадга мувофиқ мазмун ва усул билан узвий боғлиқликда белгилангандагина кўзлаган самарани беради [6;35].

Мактабда она тили таълимининг умумий логикаси, яъни мазмуни шу ўқув предмети таълимнинг мақсадига мувофиқ тарзда идрок этилиши керак, сабаби, она тили таълими мазмуни унинг мақсадига мос тарзда ўқувчи шахсининг эҳтиёжлари давлат, жамият, фан, техника, ишлаб чиқариш талаблари, санъат, маданият ривожини ҳисобга олган ҳолда таъминланиши керак.

Методист олима Д.Юлдашева таълим мазмуни таркибига қуйидагиларни киритади: 1) ўқувчилар эгаллаши зарур бўлган билимлар тизими; 2) илмий-назарий билимларга мувофиқ келадиган кўникма ва малакалар тизими; 3) ҳам ўқитувчи, ҳам ўқувчига тегишли бўлган ижодий фаолият усуллари; 4) ўқувчи-ўқитувчи ўртасидаги муносабатлар тизими [7;20].

Қозоғистондаги ўзбек мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишда ҳам ўқувчи эгаллаши лозим бўлган билимлар муайян кўникма ва малакалар ҳосил қилишига жиддий эътибор берилади. Амалиётда татбиқ этилиши мумкин бўлмаган, яъни кундалик мустақил ижодий татбиқ билан боғланмаган ёки ўқувчига бир хил савиядаги билимларни сингдиришга ҳаракат қилмоқ ҳам тўғри эмас, аслида. Зеро, умумий ўрта таълим жараёнида ўқувчи учун мўлжалланган билимлар амалийлиги, прагматик қийматлилиги билан характерланади. Бу ўқитишнинг макон ва замонидан қатъи назар, исталган ўрта умумий таълим мактабларининг барча она тили машғулотларига бир хил тегишлидир. Қозоғистондаги ўзбек мактабларида она тили машғулотларини ташкил этиш ўқитувчидан ҳар бир соатлик дарс жараёнини олдиндан лойиҳалашни талаб этадики, бу она тили ўқув предмети таълимининг усули билан боғланади.

Она тилидан ҳар бир соатлик дарс лойиҳасида машғулот жараёнида кетма-кет амалга оширилувчи таълимий воқеликнинг белгиланиши; уларнинг прагматик қиймати; белгиланган ахборот базасини ўқувчиларга тез ва осон сингдириш йўллари излаб топиш; таҳлилий-танқидий изох; натижани олдиндан кўра билиш ва режалаштириш каби ижодий фаолият турлари намоён бўлади. Маълумки, лойиҳаланаётган дарс жараёнига педагогик ташхис кўя олиш, ижобий натижани олдиндан кўра билиш ва шу асосда дарс жараёнини лойиҳалаш исталган педагогик вазифани амалга оширишнинг асосий компоненти ҳисобланади.

Она тили дарсларини олдиндан лойиҳалашда ўқитувчи ниҳоятда зийрак бўлиши зарур. Негаки, у ўқув фаолиятининг шунчаки тахминий вариантларини белгилаб қўйиши мумкин эмас. Айниқса, ўзга тилли ижтимоий турмуш шароитидаги ўзбек мактабларида она тили машғулотларини ташкил этиш лойиҳалаштирилаётганда унинг натижаларини ташхислаш ҳам ниҳоятда муҳим. Мазкур фаолиятда, асосан, лойиҳалаш ғоялари ва унинг ечимларини генерациялаш, ишлаш ва интеграциялаш жараёни лойиҳалашнинг ижобий натижаларидан бири саналади [7;30].

Бу борада рус методист олимаси Г.Е.Муравьева аниқ таъкидлаганидек, аввало, фан ўқитувчиси ўзи таълим берадиган ўқув предмети мавзуларини пухта лойиҳалай олиш кўникмаларига эга бўлиши зарурки, бунда дидактик жараён ривожининг натижасини олдиндан кўра билиш сифатида ташхислай олиш; лойиҳани амалга оширишни аниқ режалаштириш; моддий воситаларни яратишга доир технологик жараённи конструкциялаш; объект ҳақида янги ахборот олишни моделлаштириш каби сифатлар мазкур кўникманинг асосини ташкил этади [3;18]. Инсонда тафаккур тили, одатда, она тили бўлади. Киши она тилида ўйлайди, она тилида фикрлайди, она тилида дилидагини тилига, нутқида кўчиради. Илк сўзи ҳам, сўнгги каломи ҳам она тили билан боғлиқ. Демак, тил миллат билан вобаста. Таъкидлаш жоизки, инсон учун, одатда, сўзлашаётган тили унинг тафаккур тилига айланиб боради, шу тил фойдаланувчисининг ижтимоий онгини шакллантирувчи

муҳим омил саналади, инсон қайси тилда сўзласа ва фикрласа, ўша тилдаги мафкурага мойил бўлиши ҳам инкор этиб бўлмас ҳақиқат. Яна айтиш жоизки, мактабда таълим қайси тилда олиб борилса, ўша тил ўрта умумтаълим таркибига киритилган барча ўқув предметларини ўргатиш ва ўрганиш воситасига айланади.

Қозоғистондаги ўзбек мактабларининг она тили ва адабиёт ўқув предметлари таълими учун Қозоғистон Республикаси Ҳукуматининг 2012 йил 23 августдаги 1080-тартиб сонли қарорига биноан тасдиқланган Ўрта таълимнинг (бошланғич, асосий ўрта, умумтаълим) Давлат умуммажбурий таълим стандарти асосида тузилган ўқув дастуридан фойдаланилади. Мазкур ўқув дастури 2013 йилнинг 3 апрелида Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирининг 115-сон буйруғи асосида маъқулланган [4]. Унинг биринчи боби “Тушунтириш хати”да дастур тузилишининг мақсад ва вазифалари қуйидагича белгиланган: “Умумий ўрта таълим берувчи муассасаларнинг ўзбек тилида таълим бериладиган мактабларида ўқитиладиган ўзбек тили фани ўқувчиларга ўзбек тили ва унинг бойликларидан баҳраманд бўлишларига ёрдам кўрсатиш, болаларда оғзаки ва ёзма нутқдан фаол фойдаланиш кўникмаларини тараққий эттиришдан иборат” [4].

Мамлакатда мавжуд ўзбек мактабларида она тили ўқитилиши учун мўлжалланган ўқув дастурида ўзбек тили таълими олдидаги асосий мақсад шундай белгиланган:

1) ўқувчи шахсини фикрлашга, ўзгалар фикрини англашга ва шу фикр маҳсулини оғзаки ва ёзма шаклда (тинглаш, сўзлаш ўқиш ва ёзиш) саводли баён қила олишга, яъни коммуникатив саводхонликни ривожлантириш;

2) билим даражаси юқори, ўй-фикрлари теран, ўз фикр-мулоҳазасини эркин баён эта оладиган, юзага келган муаммоларни бартараф этишга қодир, ҳамда ҳаётда ўз ўрнига эга бўлган янги авлодни камол топтириш;

3) ушбу ўқув материали умумий таълим мазмунининг ички алоқадорликларидан юзага келиб, ўқувчиларнинг ижодий фаолиятлари билан биргаликда қўшиб амалга оширилади.

Бугунги кун мактаблари ўқувчиларимизга нафақат Давлат таълим стандартларида белгиланган талабларга жавоб берадиган билимларни, балки XXI аср талабларига мос кўникмаларни ҳам сингдириши лозим. Бошқача қилиб айтганда, замонавий таълим муассасаси озода, ораста, обод бўлиб, сифатли таълим бериши шарт. Таълимнинг долзарблиги шундан иборатки, ҳозирги кун ўқитувчисининг асосий вазифаси нафақат билим бериш, балки янги билимларни қандай излашни ўргатиш, ўқувчи ёшларга тез ўзгарувчан ҳаётга мослашиш кўникмаларини беришдан, ўз касб фаолиятидаги вазифаларнигина (дарс режасини тузиш, тақдимотлар яратиш, интернет тармоғидан ўз соҳасига оид материалларни тўплаш) бажариш учун эмас, балки мактабда ўқитадиган ўқув предмети юзасидан дидактик материаллар яратиш, ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этишда АКТ воситаларидан фойдаланиш (компьютер тармоғи орқали турли вазифалар бериш, интернет ресурсларини яратиш ва уларда таълим материалларини жойлаштириш) учун ҳам хизмат қилиши керак.

Шу билан бирга, умумий таълим берадиган асосий ўрта мактаблардаги “Ўзбек тили” фанини ўқитиш орқали ўқитувчилар таълимда ижтимоий жиҳатдан мукаммал шаклланган, мустақил фикрлай оладиган, нутқ ва мулоқот маданиятини эгаллаган саводхон шахсни камол топтиришни мақсад этиши зарурлиги таъкидланган. Ўқитувчилар ўқувчиларда шундай хислатларни шакллантиришда ва камол топтиришда турли педагогик усулларни қўллашлари лозим:

1) ўқувчининг ижодий-мантиқий ўйлаш-фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга, тил бирликларининг ўзига хос хусусиятларини, матн тузишда тилнинг аҳамиятини тушуниб етишга, алоқа-муносабат малакаларини шакллантиришга, ўз фикрини эркин ифода қилай олиш;

2) берилган матн мазмунини шарҳлаб, жанрини аниқлай олиш;

- 3) бадий адабиёт тилини, мазмунини изоҳлай олиш, фикр-мулоҳазаларини баён эта олиш;
- 4) маълум шароитда юзага келган муаммоларни таҳлил қила олишига, унинг пайдо бўлиш сабабларини кўрсата олиш;
- 5) муаммони ҳал этиш давомида мақсадли ҳаракат қилиш, ҳаракатини режалаштириш, уни баҳолай олиш;
- 6) ўқилган матнларнинг бадий хусусиятларини изоҳлаб, унга баҳо бериб, таянч далиллар билан исботлай олиш;
- 7) ўқувчиларнинг таълим олишларини “ўқитиш учун баҳолаш” орқали қўллаб-қувватлаш;
- 8) ўқувчиларни тадқиқот ва изланиш ишларини олиб боришларига ва изланиш усулларига асосланган фаол билим олишларини ташкил этиш;
- 9) ўқувчиларда таҳлилий фикрлаш малакаларини шакллантириш;
- 10) ўқувчиларнинг яқка ҳолда, гуруҳлардаги ва тўлиқ синфдаги иш турларини ташкил этиш.

Шунингдек, берилган таълимий мақсадлар ўқитувчига ўз ишини тизимли равишда нутқий фаолиятнинг тўрт кўникмаси (тинглаш, сўзлаш, ўқиш ва ёзиш) бўйича режалаштириш, ўқувчиларнинг ютуқларини мезонли баҳолаш тизими орқали баҳолаш имкониятини беради. Қозоғистондаги ўзбек мактабларида она тили машғулотлари таълимини ижодий ташкил этиш йўли ёшларни ҳаётий мулоқотларга, ишлаб чиқариш ва ижтимоий муносабатларга тайёрлаш сифатини оширишни назарда тутди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азимов И. “Бундан ўзимиз манфаатдормиз”.

<https://kun.uz/news/2021/10/13/bundan-ozimiz-manfaatdormiz-inomjon-azimov-qoshni-davlatlarda-ozbek-tilining-organilishi-borasida-hukumatni-faollikka-chaqirdi>

2. Лернер И.Я. Педагогическая литература о проблемном обучении. – Москва: Наука, 1983. – 142 с.

3. Муравьева, Г. Е. Проектирование технологий обучения: учеб. пособие. – Иваново, 2001. – 123 с. <https://search.rsl.ru/ru/record/01000744463>
4. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Өзбек тілі» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту өзбек тілінде)/ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі №115 бұйрығына 215-қосымша. <https://ziatker.kz> › docx › жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту өзбек тілінде)/ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі №115 бұйрығына 215-қосымша. <https://ziatker.kz> › docx ›
5. Соғуний, Алихонтўра. Тил ҳақида - ziyouz.uz [Кун ҳикмати 53: Алихонтўра Соғуний тил ҳақида - www.ziyouz.uz](#)
6. Yuldasheva D.N. Ona tili ta'limi maqsadining tadrijiy taraqqiyoti. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2019. – 168 b.
7. Юлдашева Д.Н. “Кадрлар тайёрлаш миллий дасури” талаблари асосида таълим мақсадини белгилашнинг дидактик асослари: пед. фан. ном. дисс... – Тошкент, 2007. – 146 б.
8. <https://lex.uz/docs/5013007>